

גבולות האהבה

יאיר אסולין

מח שבה על "זהות יהודית בזמן הזה" צריכה להתחיל בהבנת ה"זמן הזה", כלומר בניסיון לצייר, להבין, את התקופה שבה אנחנו חיים ואת עולם המושגים העוטף אותנו. במובנים רבים מטרת הדת היא לנצח איזו התנגדות, איזו אופוזיציה, לכל רוח-זמן באשר היא, כלומר לכל זמן באשר הוא דבר חלקי, יחסי, לא מוחלט. אנושי. לעתים ה"דת" כמוסד, כגוף שולט, כגוף המספר את הסיפור של מה שנקרא "דתיות", רוצה ליצור מצג שווה שבו האדם המאמין אינו חלק מהזמן שבו הוא חי. כאילו ניתן לרומם את האדם אל מעבר להיותו אדם, אל מעבר להיותו יצור זמני התלוי בהקשר ובהלכי רוח ובאנושיותו שלו עצמו על כל צרכיה הבלתי ניתנים לביטול. פעולה כזו אינה אפשרית. לנצח יהיה קיים פער בין האדם המאמין לבין ה"דת" כאידאל, כשלמות, כ"אלוהים". לנצח יהיה קיים פער בין מושגי הדת, בין תודעת המאמין, לבין השלמות עצמה, לבין האל. לנצח יהיה קיים פער בין היהדות במובנה האידאלי לבין הזהות היהודית. הנחה זו היא הנחת המוצא של היהדות כדת השונאת אלילות כמובן העמוק ביותר. הנחת מוצא נוספת היא, שאף שהתחברות מלאה לאל אינה אפשרית, צריך האדם המאמין לשאוף להתחברות הזו. ההתחברות הזו היא עבודת השם, בבחינת "להידבק בו". כלומר עבודת ה' כתרגום המציאות הזמנית, רוח הזמן, למערכת שתוכל להתקיים עם הדת, ביחס לדת. או אולי נכון יותר לכתוב: מהות פעולתו של האדם המאמין היא התנועה הזו, הבלתי אפשרית, אל עבר הנצחי, אל עבר העל-זמני.

כאשר אני חושב על רוח הזמן שלנו, כלומר על ישראל שנת 2014, ועל העולם המערבי שממנו אנחנו ניזונים (בעיקר זה האמריקני, על הטוב והרע שבו), ניתן לומר

הכותב הוא סופר,
משורר, ובעל טור
פוליטי-תרבותי
בעיתון הארץ

שהדבר המטריד ביותר שצף ועולה הוא היעדר המורכבות, כלומר ניסיון להשטיח את המציאות לכדי קטגוריות אוטומטיות, כאלה שניתן לשלוף במהירות וביעילות ללא כל מאמץ. רעיונות אשר נותרים בביטוי הראשוני, הגס, שלהם. מהירות ויעילות הן רוח הזמן שלנו והן שמכתיבות את האסתטיקה של הרעיונות כפי שהם נוצרים בזמן הזה. סיסמאות קצרות וממוקדות. סטטוסים ברשת החברתית. ציוץ. המציאות הישראלית, התודעה הישראלית – שוב, כנגזרת מזו המערבית – מנסה לתרגם את המציאות שלה לכדי ציוץ, כלומר לכדי מינימום הכרחי. התרגום הזה של המציאות, ההשטחה שלה, הדילול, הדיאטה הרצחנית, כל אלה הפכו גם את השיח בישראל לשיח נטול מורכבות, כלומר לשיח שאינו מבקש באמת להתעמק בשכבות של מושגים, שיח שמעדיף את הכותרת על פני הדבר עצמו, שיח שלא באמת מנסה לפרק את הרעיונות המניעים אותו לגורמים. וכמו שכל זה נכון לשיח הישראלי הכללי, נדמה שבמובנים רבים הוא נכון גם לשיח היהודי-חזונית-דתי.

בהקשר של שיח דתי "ציוץ" הוא מכת מוות. חוויה דתית אינה נכנסת בציוץ. אם נאנוס אותה להיכלל בו יש סיכוי סביר שהיא תהפוך ל"עבודה זרה", כלומר לדבר שהוא חסר ערך דתי ומשרת רק את האדם – במקרה הטוב את האגו שלו, את הצורך הפנימי להפגין משהו, ובמקרה הרע את הכיס שלו. ובמציאות של ישראל 2014 הדת, התודעה הדתית, הזהות היהודית, הפכו להיות גורם המשרת לא מעט כיסים. כאשר באים לחשוב על הזהות היהודית בזמן הזה, אסור להתעלם מהמקום שתופסים הכסף והמימון בעיצובה של הזהות הזו. דבר נוסף שחשוב לציין מבחינת ה"זמן" הוא כמובן קיומה של מדינת ישראל כסמל לריבונות יהודית המייצרת מתוכה כלומר מתוך תודעת הריבון – יחסים שונים של האדם ביחס לאל. ראו הציונות הדתית והביטויים הפוליטיים שלה.

מכל מקום, פתיחה זו היא רק רצף הערות כלליות של הקשר ומקום ואולי אפילו של שפה, לקראת הנושא שבו אני רוצה לעסוק בהקשר הזה של "הזהות היהודית בזמן הזה", והוא נושא ה"אהבה". כאשר באים לעסוק בזהות ראוי לבחון קודם את עניין התודעה. תודעה מייצרת זהות או אולי אפילו נכון לומר כי קיימת זהות, לפחות חלקית, בין שני המושגים הללו. איני רוצה להיכנס אל תוך הדיונים הארוכים והידועים על משמעות מושג הזהות וכו', אלא להגדיר שמבחינתי, לפחות בהקשר של מאמר זה, כאשר אני מדבר על "זהות יהודית" אני מתייחס ליהדות קודם כול כאל דת, ולמושג "זהות יהודית" כאל תודעה של אדם או קבוצה ביחס לקב"ה, כלומר ביחס למקור הדת. בהקשר הזה, ולנוכח רוח הזמן שעליה דיברתי, אבקש במאמר זה להתעכב על מושג ה"אהבה", אהבת האל, אותו אידאל הקיים בתודעתו של כל אדם מאמין, אותו אידאל שמשמעותו היא תודעת קרבה מלאה בין האדם לאל. המושג הזה, "אהבה", הדיבור על היחסים בין האדם לקב"ה, הגדרת הזהות של האדם המאמין בעזרת מונח זה, בחינת היהדות מולו, בחינת האל ביחס אליו – אלה נעשו נפוצים יותר ויותר בקרב השיח היהודי הלא חרדי¹ וממילא הפכו למרכיב זהותי מרכזי בתוך הזהות היהודית הזו.

1 לכך אקרא בהמשך "יהדות ישראלית".

ברצוני לאפיין שלושה מודלים של מערכות יחסים בין האדם לבין אלוהים. את שלושתם ניתן לסמן על פי תהליך התפתחותו של האדם: מאדם הראשון ועד אברהם אבינו. במדרש תנחומא נכתב על הפסוק "את האלוקים התהלך נח" (בראשית ו, ט) כך:

את האלוקים התהלך נח - שהיה הקב"ה סומכו שלא ישתקע בדור המבול, משל למלך שהיה לו בן והיה הולך בשליחות אביו, והיה לפניו דרך משוקע בטיט, והיה המלך סומכו שלא ישקע בטיט. אבל אברהם כתיב בו (בראשית יז א) "התהלך לפני", ובאבות כתיב (שם, מח, טו) "האלוקים אשר התהלכו אבתי לפניו", שהיו מרווחין לשכינה והיו מקדימין והולכין לפניו לעשות רצונו (פרשת נח, סימן ה).

המדרש הזה, המופיע גם בספר לפרקים מאת הרב יחיאל וינברג,² מאחרוני תנועת המוסר, מסמל לנו את נח כנקודת ביניים בציר מערכת היחסים שבין האדם לאל, שהרי הראשון שניהל מערכת יחסים עם האל הוא האדם הראשון. אלא שמערכת היחסים שבין האדם הראשון לאל הייתה לכל היותר מערכת יחסים פורמלית, שבמסגרתה ההתייחסות לאדם היא יותר כאל מושג, רעיון. אם נרצה לאפיין אותה נוכל לקרוא לה מערכת יחסים מסדר ראשון, היינו מערכת יחסים של קיום. האדם קיים בעיני האלוקים. האלוקים מודע לאדם והאדם מודע לאלוקים. לא יותר. למודעות הזו אין משמעות אמיתית זולת העובדה שכאשר האדם חוטא הוא מתחבא מפני האלוקים. אי אפשר אפילו להגדיר את מערכת היחסים הזו כ"ראת חטא" באופן מלא, כי האדם אינו ירא מהחטא. הוא ירא מהעונש. כלומר הוא אינו ירא מהפגיעה הרגשית, המהותית, בקשר שלו עם הקב"ה, אלא הוא ירא מעצם העונש, היינו מהערעור על הקיום שלו. מקבילה נוספת למבנה הזה, המסמל את שלושת סוגי היחסים שבין האדם לקב"ה ואת ההתקדמות ביניהם, היא ברכת כוהנים. מערכת היחסים שבין האדם הראשון לבין הקב"ה מקבילה במידה רבה לפסוק הראשון בברכת כוהנים: "יברך ה' וישמרך". כלומר הקב"ה "מסתכל" עליך מרחוק. "שומר" במובן של משגיח. "שומר" במובן של מודע לקיומך. לא יותר. יברך וישמור. לולא חטא האדם הראשון ובכך הצריך את התערבותו האקטיבית של הקב"ה בעולם, היה העולם מתנהל בלי שום מגע בין האל לבין האדם. המודעות הזו היא השלב הבסיסי בכל מערכת יחסים, אבל לא מעבר לזה, ובמידה רבה אפשר לומר כי היא אפילו אינה מערכת יחסים אמיתית, כזו היוצרת נקודות מגע בין שני הצדדים.

סוג שני של מערכת יחסים, הנרמז במדרש, הוא הסוג הקרוי על שמו של נח, וניתן לכנות אותו מערכת היחסים הפסיבית, או אולי נכון יותר: מערכת היחסים החיצונית. ישנה מערכת יחסים, אין ספק בכך, אבל זו מערכת יחסים חיצונית, מגיבה. נח עושה בדיוק את מה שאלוהים אומר לו לעשות. לא פחות ולא יותר. לולא פנה האלוהים אל נח לא היה נוצר ביניהם קשר, שכן נח לא היה פונה אליו מעצמו. "את האלוקים התהלך נח". הניסוח פסיבי. נח מתהלך את האלוקים. נח מגיב לאלוקים. במובן מסוים ניתן לומר כי הוא חי בהמתנה לדבר ה'. בלי הוראה ישירה מהקב"ה נח אינו יודע לאן

2 יחיאל יעקב וינברג, לפרקים, בילגוריי תרצ"ו, כרך ב, עמ' תריזרתיה (אתר היברובוקס); יצא בהוצאה מחודשת בירושלים תשס"ו).

ללכת. הוא מפחד לזוז ממנו ימינה או שמאלה. הוא מביט לאן האלוקים הולך ומיד הולך אחריו. כמו שכותב הרב וינברג בספרו על המדרש בתנחומא:

נח הצדיק מבטל רצונו לפני רצון קונו, אך כל מה שהוא עושה על דעת עליון הוא עושה. נח הוא ירא־חטא, הוא כל כך ירא חטא, שהוא חושש להרגיש טעם במצווה, הוא חושש שמא יארע לו מה שאירע לגדולי עולם, כמדרש רבותינו בגמרא סנהדרין (כא, ב): "אמר רבי יצחק, מפני מה לא נתגלו טעמי תורה שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן נכשל בהן גדול העולם וכו'". נח יודע את אשר אירע לזקנו אדם הראשון, שנצטווה על האכילה של עץ הדעת... והוא חושש שמא יפול גם הוא במצודה רעה זו, לפיכך הוא בורח מן ההשתכלות וחי בצל הכתוב ויוסיף דעת, יוסף מכאוב (קהלת א, יח).

לפי הרב וינברג, נח הוא האדם הדתי המפחד. מערכת היחסים שלו עם הקב"ה היא מערכת של חרדה. לא חרדה קיומית כחרדתו של האדם הראשון, אלא חרדה מעצם מערכת היחסים, החרדה מלעשות טעות, החרדה מלאכזב. נח אינו רוצה לקלקל את היחסים עם הקב"ה כפי שעשה האדם הראשון. הוא כל כך אינו רוצה לקלקל עד שהוא מגיע למצב שהוא "חושש להרגיש טעם במצווה", כלומר למצב שבו הוא חושש להסתכל לאל, לסמל של האל, למצווה, בעיניים, לשאול מה היא אומרת על החיים, לשאול את עצמו למה הוא מקיים את המצווה הזו, במה היא מועילה. הוא פשוט עושה. כמו רובוט. אפס מרווח תמרון. כמו לוליין על חוט המצוי כל הזמן בריכוז שיא מתוך ההבנה שכל תנועה שלו יכולה לרסק אותו אל הרצפה. נח אינו רוצה להתרסק, הוא אינו מעז להזיז אצבע. לכן מערכת היחסים שלו עם הקב"ה היא מערכת יחסים פסיבית. הוא מתהלך את האלוקים. הפסוק השני של ברכת כוהנים מקביל בדיוק לרעיון הזה: "יאר ה' פניו אליך ויחנך". בשונה מהאדם הראשון, בשונה מהברכה והשמירה, הקב"ה כבר פונה אל האדם, הוא מאיר אליו פניו, נוצר ביניהם קשר, אבל התוצאה של הקשר היא "ויחנך", כלומר הקב"ה נותן לאדם חנינה על חטאיו. הקב"ה מביא את האדם אל נקודת האפס. הוא הופך אותו לנקי. אין כאן שום דבר פוזיטיבי, אין כאן איזו בנייה מעבר לכך. לא מצד הקב"ה ומתוך כך גם לא מצד נח.

הסוג השלישי של מערכת היחסים הוא מערכת היחסים האקטיבית, זו שמרגישה בבית, זו שמתנהלת בחופשיות, זו שמתאחדת באופן מלא עם הרצון של הצד השני, העליון, זו שפועלת מתוך הפנימיות שלה עצמה אבל מקיימת זהות מלאה בין הפנימיות הזו לבין הרצון העליון. מערכת היחסים הזו טמונה בפסוק השלישי של ברכת כוהנים, "ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום". שלום מתוך שלמות. כאשר הקב"ה מקיים פעולה אקטיבית, נשיאת הפנים אל האדם, כלומר כאשר מתקיים אקט אינטימי המעיד על עומק הקשר שבין האדם לאל, קשר אינטימי עד כדי כך שהוא נושא את פניו אל האדם, ולא להפך, אז מתקיים השלום הפנימי, מתקיימת הזהות בין האדם המאמין לבין האל, אז מתקיים השלום. לא חנינה או הצלת חיים יש כאן, אלא ערך חיובי מלא המאפשר יצירה של דבר מה חדש - וזו בעצם מהות השלום. אין שלמות ללא יצירה. סמלה של מערכת היחסים הזאת, כמו שמבהיר המדרש, הוא אברהם אבינו. אברהם אבינו חש בנוח עם הקב"ה, הוא "מרווח ומקדים לפניו, לעשות רצונו", כלומר הוא רץ לפני הקב"ה, הוא יזום, הוא אקטיבי, הוא מנסה להשפיע על הקב"ה, כמו למשל בסיפור

הידוע על הפיכת סדום. הקשר שלו עם הקב"ה הוא קשר טבעי, פנימי, אינטואיטיבי. נטול פחד. אברהם הוא שקרא בשמו של הקב"ה. אברהם הוא שמילדות הסתכל לשמים וחיפש את אלוקים (על פי המדרש). אברהם אינו מפחד להתרסק. אברהם יודע שאין סיכוי שהוא יתרסק, שהקשר שלו עם הקב"ה הוא קשר מלא. למה הוא מלא? כי אברהם אינו עושה את מה שהקב"ה אומר לו, או אולי מדויק יותר לכתוב: אברהם אינו עושה את הדברים רק כי הקב"ה מצווה עליו. אברהם מקיים את המצוות כי כך מצווה עליו פנימית. הוא אינו יכול לנהוג אחרת. המצוות האלה נטועות בו עמוק ואין הוא זקוק לצייוי כזה או אחר כדי לעשות אותן. הוא והקב"ה, בתודעתו של אברהם, הם אחד. וכבר ידוע לנו המדרש האומר כי האבות קיימו את כל המצוות עוד לפני מתן תורה. ובאמת אברהם, שהוא "אב המון גויים", הוא האב הראשון של האנושות הבשלה, הוא האב הראשון של המציאות כפי שהיא צריכה להיות, הוא נקודת ההתחלה האמיתית, ההבשלה של האנושות. את הקשר שבין אברהם לבין הקב"ה ניתן לסמן כקשר של אהבה.

רעיון האהבה הזה, מערכת היחסים האקטיבית בין האדם לקב"ה, זו המרגישה בבית, בנוח, במגע שבין האדם לאל, רעיון זה, כמו שכתבתי בפתיחה, הוא רעיון הקיים באופן מרכזי בזהות היהודית הישראלית, הרואה בזמן הזה "אתחלתא דגאולה". במידה רבה אפשר לומר כי התודעה הגאולית היא שאפשרה לזהות היהודית הישראלית להשתחרר מאותו סוג של מערכת יחסים המאפיין את נח, מערכת יחסים מגיבה, מפוחדת, חרדתית, ולהתפתח לקראת רעיונות חדשים, להסתכל על המציאות בעיניים חדשות, ללכת למקומות חדשים, לצאת מההסגר. בין היתר, כמוכּוּן, מדובר בקבלת רעיון המדינה החילונית ורעיון הציונות כמאפיינים את אותה תפיסה היוצאת מתוך התגובה האוטומטית ומבקשת ליצור מתוך הדת מציאות חדשה. מתוך אותה תחושה של משהו חדש שקורה, מתוך אותה תחושה של התגלות ה' בעולם, של היציאה מהסתר פנים והליכה בדרך אל גילוי הפנים המלא, אל "נשיאת הפנים", הרגישה היהדות הישראלית, במידה רבה של צדק, כי החיבור שלה עם הקב"ה אינו רק חיבור של התגוננות אלא חיבור של נביעה פנימית משותפת, חיבור של "התהלך לפני", חיבור שבו האדם בעצם מקדים או אפילו מנבא את צעדיו של הקב"ה.³

ואולם, כפי שכותב הרב וינברג, בדיוק בנקודה הזו של ההשלמה, של השלמות, של השלום, בדיוק בנקודה הזו של תחושת האחדותיות שבין האדם לאל, בנקודה זו של אברהם אבינו, קיימת גם הסכנה הגדולה ביותר. האפשרות הגדולה ביותר להתרסקות, שהמחיר שלה עלול להיות גדול, אולי הגדול ביותר, המחיר של עיוות הדת. שהרי בנקודה הזו מיטשטשת ההפרדה בין האדם לאל. בנקודה הזו האדם בטוח כי קיימת זהות בין רצונותיו לבין רצון האל. ואם האדם בטוח באופן מלא כי הפנימיות שלו היא לְנִצָּח ובאופן קבוע רצון האל, אזי יכול להיווצר מצב של "היפוך הרצונות", והאדם יתחיל לעשות בשם האל את רצונותיו שלו, כאשר הוא יסתמך על הלהט והתשוקה הממלאים אותו. מצב תודעתי זה יכול לגרום לאדם לחשוב שהוא בעל הבית על התורה ועל האמת והוא השופט בין נכון ללא נכון, בין יפה למכוער. לכן, כותב הרב וינברג,

3 בראשית הציונות הדתית באירופה רוב רובו של העולם היהודי הדתי היה אנטי-ציוני, כידוע.

כאשר קוראים את הפסוק המובא במדרש הנ"ל על אברהם אבינו, "והתהלך לפני", חשוב לראות גם את חלקו השני: "התהלך לפני והיה תמים". "היה תמים", אומר רש"י: "אף זה ציווי... היה שלם בכל ניסיונותיי". כלומר, כמו הציווי על אברהם ללכת לפני הקב"ה, כמו הציווי להקדים אותו כביכול, ליוזם, ליצור מציאות, לשפר, להשתכלל, בדיוק כמו הציווי הזה קיים גם הציווי המאזן שלו, המרסן, זה ששומר מאותה התרסקות אפשרית, מאותו היפוך הרסני, והוא הציווי להיות תמים.

עקרון האיזון בין "התהלך לפני" לבין "היה תמים" יוצר חיבור בין שני מודלים של מערכת היחסים בין האדם לבורא. חיבור זה אפשר אולי לסמל דווקא בדמותו של יעקב, המסמל על פי הסוד את מידת האמת, כלומר את החיבור בין החסד של אברהם לדין של יצחק. עקרון האיזון, השילוב בין אברהם, המסמל את התשוקה השלמה והחיבור השלם של האדם לבוראו, לבין נח, סמל היראה והפחד המתמיד,⁴ זה שבוחן כל הזמן בעיניים חוששות את המעשים שלו, את טיבם, אם הם משרתים את רצון האל, זה ששואל כל הזמן: "מה האל רוצה?" - השילוב בין שני הקטבים האלה, או אולי מדויק יותר לכתוב: בין שתי דרגות הקשר האלה, התנועה ביניהם, הרצוא-ישוב הזה, זה בעצם עקרון המפתח של מערכת היחסים הנכונה באמת בין האדם לאל. מערכת יחסים כזו מניחה שאין שלמות בעולם, שאין יציבות, שאין מנוחה על זרי הרפנה, שמהות החיים האלה היא התנועה, החיפוש, שאילת השאלות, הטלת הספק התמידי, בייחוד הטלת הספק בעצמך ובמניעים שלך להתנהל כך ולא אחרת, בייחוד כאשר אתה מוצא את עצמך עושה מעשים הנתונים בספק. כאשר האדם נוגע בשלמות עליו לסגת מיד חזרה ולהזכיר לעצמו את חלקיותו כנברא ואת העובדה שבעולם הזה, כפי שהוא עכשיו, אין שלמות אלא תנועה, קדימה ואחורה. כמו אברהם, גם האדם מצווה מצד אחד "ללכת לפני", לרוץ קדימה, להרגיש חיבור ותשוקה ונביעה פנימית, ומן הצד השני להיות תמים, להיות נח, לפחד, לברוק כל הזמן איפה אתה עומד ביחס לשלם, ביחס לקב"ה. ואם בפתחה כתבתי על רוח הזמן כפי שהיא באה לידי ביטוי במציאות הישראלית, אזי התודעה של התמימות, של ההסתכלות התמה, המקבלת, זו שקודם כול עושה ורק אחר כך שומעת, התודעה הזו כמעט אינה קיימת. תמימות, גם במובן של תום דתי, הפכה להיות שם נרדף לפראיירות או אפילו לטיפשות. בייחוד ניתן לראות תופעה זו ביהדות הישראלית, שכן בשם הלהט וההבנה העמוקה כביכול את הקב"ה ואת מסריו הסמויים, בעקבות ההבנה כביכול את המציאות, את המהלך, ישנו אובדן מטריד מאוד של התום. הזהות היהודית החדשה היא זהות יהודית שכל הזמן "יודעת". שהעניין שלה הוא היריעה. זהות יהודית שאינה מפחדת להתרסק, כזו שברור לה מה האמת, כזו שברור לה לאן הולכים ומתי. הגאולה, כך נדמה לפעמים, נמצאת בכיס שלה. אי אפשר להפסיד. אינספור דוגמאות אקטואליות אפשר לתת לעניין הזה, הן מן הצד הפוליטי הן מן הצד הדתי ההתנהלותי, אלא שאין זה המקום לפרטן ודי ברמיזה עליהן. אלו הן תפיסות עולם אשר הביאו גם לעיוות אמיתי עמוק של היהדות, בעטייה של אותה תחושת ידיעה, ותחושת היות "בן בית" אצל הקב"ה.

הרמב"ם במורה נבוכים (ג, כד) מדבר על שני יסודות גדולים המצויים בעקידת יצחק. הרעיון הראשון הוא: "להודיע אותנו גבול אהבת ה' ויראתו עד היכן היא מגעת".

4 מעניין לחשוב על הקשר בין נח ליצחק, בביטוי "פחד יצחק".

ואמנם ההבנה המקובלת לדברי הרמב"ם היא שרצה הקב"ה להראות לנו עד כמה אהבת ה' של אברהם גדולה, אלא שנראה לי שניתן להבין את הצירוף "אהבת ה' ויראתו" גם כרוח הדברים שאני כותב כאן. עקידת יצחק באה אחרי שאברהם כבר הגיע כביכול למנוחה ולנחלה.⁵ דווקא בנקודה הזו, שבה אברהם כביכול בטוח בקשר האהבה עם הקב"ה, הוא בטוח שהפנימיות שלו מסונכרנת לגמרי עם בורא עולם, דווקא בנקודה הזו שולח אותו ה' לעשות את הדבר המנוגד ביותר לפנימיות שלו.

בפרק הראשון של ספרו החשוב תפילת שמונה עשרה ויסודות האמונה מבקש הרב עזרא ביק להסביר את עניין סמיכות הגאולה לתפילה ואת העניין הרוחני הגדול הטמון בה.⁶ עניין זה גדול עד כדי כך שלסומך הגאולה לתפילה מובטחים "חיי עולם הבא". הרב ביק מביא את שאלתו של רבנו יונה: "יש לעיין, וכי מפני שסומך גאולה לתפילה יש לו שכר כל כך שיהיה בעולם הבא?", ומשיב כך:

הטעם שזוכה לשכר גדול כזה מפני שהקב"ה כשגאלנו והוציאנו ממצרים היה להיותנו לו לעבדים שנאמר, "כי עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים" (ויקרא כה מב). ובברכת גאל ישראל מזכירין בה החסד שעשה עמנו הבורא. והתפילה היא העבודה... וכשהוא מזכיר יציאת מצרים ומתפלל מיד, מראה שכמו שהעבד קונה אותו רבו כן הוא מכיר הטובה והגאולה שגאל אותו הבורא ושהוא עבדו ועובד אותו, וכיון שמכיר שהוא עבדו ועושה רצונו ומצוותיו נמצא שבעבור זה זוכה לחיי העולם הבא.

הרב ביק מפרש את התשובה הזו כך שבעצם העניין המרכזי בסמיכה שבין גאולת מצרים לבין התפילה של האדם מול האל, העמידה של האדם מול האל, הוא תודעתו של האדם המתפלל שהוא עבד לאלוהיו, עבד ממש, עבד אשר נקנה על ידי הגאולה ממצרים, עבד שמחויב בכל מאודו לעשות את רצון אדונו. אבל, שואל הרב ביק, היכן אנחנו מוצאים בתפילה הזו אזכור כלשהו לתודעת המתפלל כעבד? "היכן", הוא שואל, "רואים בתפילה, ובייחוד בתפילת שמונה עשרה, קבלה של מרות וציות?" שהרי על פני הדברים מהותה של תפילת שמונה עשרה היא עמידתו של האדם מול האל לבקש את צרכיו ממנו. העבדות שדורש הקב"ה מעם ישראל באקט הזה של סמיכת הגאולה לתפילה, לפי הרב ביק, אינה אקט פיזי של עבדות אלא אקט תודעתי. התודעה של האדם המאמין צריכה להיות במידה רבה תודעה של עבד. מהי תודעה של עבד? "העבד מציית לרבו כי אין לעבד מטרות משל עצמו", כותב הרב ביק,

כמו שאין לו רכוש משל עצמו. אין לו עתיד משל עצמו, ואין לו שאיפות פרטיות שמבוססות על הגשמה של תכלית פרטית ומיוחדת לו. מטרותיו הן מטרות רבו, תכליתו היא תכלית רבו. במילים אחרות העבד איננו עצמאי אלא בעל תלות מוחלטת באדון, וממנו הוא מקבל לא רק הוראות ומזון, אלא גם משמעות, תוכן, כיוון, תכלית. העבדות, במילה אחת, היא התלות, התלות

5 עניין זה מופיע במקרא מיד אחרי כריתת הברית עם אבימלך.

6 עזרא ביק, תפילות שמונה עשרה ויסודות האמונה, ירושלים 2013, עמ' 2-7.

כפי שכבר כתבתי בפתיחה, כל אלה הם חלק מתופעה רחבה הרבה יותר של רוח הזמן הזה, רוח התקופה המקדשת את היחיד ואת צרכיו. תקופה שבה הפתרונויות לכל בעיות האדם, לכל מה שאיננו מתאים לו, נמצאים כביכול "בתוכו". תקופה שבה הנרקיסזם מרקיע שחקים והבושה התרסקה אל הכביש. תקופה שבה הכול מופרט, ורעיון הטוטליות, הרעיון העצום של ביטול העצמי, של התמסרות - אבדו וחלפו בה מן העולם. אנחנו חיים בעידן המקדש את האגו. האגו שונא לחשוב שהוא עבד. האגו שונא לחשוב שהוא תלוי במשהו גדול הרבה יותר ממנו. האגו שונא להתאמץ.

במאמר זה על אודות הזהות היהודית ביקשתי לזרוק אור על כל אלה: על תודעת העבד, על ההבנה שהאדם לא באמת שולט בחייו, לפחות לא לחלוטין, על ההבנה שתודעה של אדם מאמין זו תודעה של תלות, תלות אמיתית, עמוקה, תלות שמכילה בתוכה גם התמסרות גדולה, נאמנות, טוטליות. אין אהבה נצחית. אין אהבת אלוקים בלי תודעת עבד. אהבת אלוקים בלי תודעת העבד, לאורך זמן, זו הונאה עצמית. אהבה בלי יראה לאורך זמן, זו אהבה עצמית ולא יותר. אהבה התלויה בדבר. והרי האהבה האמיתית היא זו שחומקת, זו שלא תמיד נמצאת. באה והולכת. מופיעה וכמעט מיד נגווה. והרי, אהבה אמיתית זה לא מצב אלא תהליך, תנועה. ובאמת עבודתו של האדם המאמין היא גם המרדף אחריה, היכולת לזכור אותה כשהיא נעלמת. וכשאלה נעלמים, נעלמת גם הזהות. הערכים הולכים ומתעוותים. שיקולים כמו פוליטיקה או נוחות או אגו משתלטים.

אם אין אברהם אולי אין טעם בנח. אבל בלי נח, בלי התודעה שלו, בלי תודעת העבד, בלי הסמיכה בין גאולה לתפילה, לא באמת יכול להיות אברהם.